

16. Krzeven, J. (M. Handelsman) (1939). *Między Wschodem i Zachodem*. Warszawa: L.I.O.K.
17. Halecki, O. (1944) The historical role of Central-Eastern Europe. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. March.
18. Naumann, F. (1915). *Das Mitteleuropa*. Berlin.
19. Šmihula, D. (2002). Stredná Európa a spoločne zaujmy jej narodov. *Mezinárodní vztahy*, N 4, 62–77.

УДК 327(4-11)

ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНУ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Паніна Ірина

У статті детально аналізується концепт «Центрально-Східна Європа». Розглядаються етапи еволюції концепту і трансформації поняття, розкривається його зміст, а також визначається роль і значення регіону в сучасних міжнародних відносинах. Автор доводить, що поруч із поняттями Центральної, Східної, Південно-Східної, Східно-Центральної Європи термін «Центрально-Східна Європа» є найбільш доцільним. Він має переважно політичне наповнення та зміст. Центрально-Східна Європа не надто обтяжена міфами, стереотипами та емоціями й означає певний географічний, економічний, культурний, політичний простір, який раніше асоціювався із «радянською» сферою впливу. Регіон Центрально-Східної Європи має низку специфічних рис і характеризується тенденціями, що дозволяють говорити про важливе місце в системі міжнародних відносин. Цей простір є ключовим у продовженні реалізації «європейського проекту» і в гарантуванні регіональної безпеки.

Ключові слова: *Центрально-Східна Європа, Східно-Центральна Європа, Центральна Європа, Східна Європа, «холодна війна», постбіполярні міжнародні відносини, концепт Центрально-Східної Європи.*

У червні 2017 р. на Міжнародній конференції Фонду Конрада Аденауера «Європа на зламі часів: література, цінності та ідентичність» Ю. Андрухович сказав: «...східна межа Європи сьогодні визначається доволі легко і повністю збігається з лінією східного українського фронту (чи, як її називають офіційно, лінією розмежування)...» [1]. Йдеться не про географічні межі Європи, а про певний політичний і культурний простір. Європа періоду після «холодної війни» не є просто конструктом з інституцій або конгломератом суверенних держав-націй, «старої» і «нової» Європи. Вона залишається з одного боку дуже фрагментарною, а з іншого – скріпленою ідеєю єдності. Це наводить на думку щодо місця Центрально-Східної Європи, до якої все частіше відносять Україну.

Відомий дослідник П. Вандич зазначив: «Центрально-Східна Європа – доволі непопулярний регіон. Її історія здається складною і заплутаною. Регіон уявляють конгломератом проблемних народів із чудернацькими іменами. Історія Центрально-Східної Європи не настільки екзотична, щоб збудити цікавість, і не настільки знайома, щоб полегшити розуміння» [6, 339]. Концепт Центрально-Східної Європи зароджується після Версалю, однак дискусія набирає нової сили після розширення ЄС у 2004 р. Ключовим питанням є сам зміст поняття «Центрально-Східна Європа». Науковці вбачають у ньому інтелектуальну конструкцію і предмет для досліджень, історичну площину і простір, окремий регіон зі спільною культурною й історичною долею. Особливу увагу концепції приділили українські дослідники Є. Магда, Ю. Каганов, І. Піляєв [6; 8; 9; 10], які аналізують критерії виділення регіону, виявляють етапи трансформації поняття, пропонують методологічні аспекти використання концепції Центрально-Східної Європи.

Мета нашого дослідження – прослідкувати еволюцію концепту Центрально-Східної Європи, розкрити його зміст і виявити місце і значення регіону в сучасних міжнародних відносинах. Проблему концептуалізації Центрально-Східної Європи можна окреслити кількома питаннями, на які варто дати відповіді. По-перше, треба визначити, яка самоназва регіону найбільше відповідає реаліям часу і яким є сучасне розуміння концепту «Центрально-Східна Європа», адже не вироблено єдиного підходу. Термін передбачає відповідне наповнення, і у випадку з Центрально-Східною Європою існує багато варіантів критеріїв відбору країн, що є частиною регіону, і досить важко (або навіть неможливо) однозначно окреслити кордони регіону та перелік країн. По-друге, важливим є встановлення характерних рис і тенденцій, специфіки відносин країн регіону та механізмів взаємодії між ними. По-третє, неоднозначними є значення і місце регіону в сучасній системі міжнародних відносин, що теж потребує уточнення.

Будь-який термін має свою конотацію – описове та емоційне сумарне (тотальне) значення слова і відповідну інтерпретацію. У міжнародних відносинах застосування тієї чи іншої термінології може демонструвати не лише рівень професійності та ставлення суб'єктів політики до відповідних процесів чи явищ, а й надавати діям акторів певного відтінку. Доволі специфічним є вживання термінології, що ілюструє географічну реальність. Дослідник Д. Замятін стверджує, що географічний образ виступає, ймовірно, соціальним уявленням про певну частину простору і є частиною «ментальної карти» [5]. Керуючись таким підходом, можна дійти висновку, що такий начебто географічний термін «Центрально-Східна Європа» має переважно політичне та ідеологічне наповнення і зміст, хоча немає такого міжнародного актора, як Центрально-Східна Європа.

Що є «Центрально-Східна Європа» і де її межі? Яким є сучасне розуміння концепту «Центрально-Східна Європа»? Центрально-Східна Європа – найбільш пізня варіація назви регіону в Європі, який межує із Західною Європою та умовним Сходом. Чеський історик Я. Кржен зауважує, що Європа – це поняття, історично обумовлене, і з невизначеним східним кордоном [7, 1]. Основною рисою виділення східного кордону є вплив так званих «східних» цивілізацій (Золотої Орди та Османської імперії), однак частина Італії та Іспанія теж зазнали арабського та османського панування, тому цей критерій не є єдиним. Важливе значення має не лише історичний, а й культурний, політичний і навіть економічний контекст.

У сучасній вітчизняній і зарубіжній історіографії доволі поширеним і усталеним є саме поняття Центрально-Східна Європа, хоча продовжують існувати інші назви – Центральна, Східна, Південно-Східна, Східно-Центральна Європа. Усі ці поняття, з одного боку, є предметом наукової дискусії. З іншого боку, ними постійно оперують у повсякденних політичних практиках.

Найбільш раннім поняттям є «Центральна Європа». Ідея Центральної Європи виникає ще в Середньовіччя і пов'язана зі Священною Римською імперією германської нації. Сукупність країн цього регіону постійно змінювалася, і в різні часи кордони Центральної Європи доходили до країн Бенілюксу та північного Сходу Франції. Я. Кржен пише, що вперше термін «Центральна Європа» (фр. *Europe intermédiaire*) був використаний у 1815 р. на Віденському конгресі для позначення територій сучасної Німеччини та країн Бенілюксу [7, 1]. З середини XIX ст. концепт Центральної Європи можна пов'язати з територією імперії Габсбургів. Ідея об'єднання європейських народів з метою боротьби проти Російської та Габсбурзької імперії, до складу яких вони входили, наповнює ідею Центральної Європи ідеологічним змістом. Втім, слов'янофіли не вживали цей термін.

У 40-х рр. XIX ст. Німеччина повертається до концепції Європи, яку називає «Серединною», або «Міттель-Європою» (нім. *Mitteuropa*), як простору для власної експансії. Ця ідея актуалізується німецькими ученими К. Бруком, П. де Лагардом, Ф. Лістом, К. Францем і розвивається з новою силою після Об'єднання Німеччини та початку її зближення з Австро-Угорщиною. «Серединна Європа» мала простягатися від Атлантики до Росії і мати функцію великої держави.

Переломним у концепції став 1915 рік: вийшла з друку книга Фрідріха Науманна «Серединна Європа» і стала свого роду політичним бестселером, розійшовшись тиражом у 100 тис. екземплярів [2, 174]. Книга не тільки сприяла популяризації самої ідеї, її проникненню в масову свідомість, а й стала методо-

логічною основою концепту формування навколо Німеччини «життєвого» простору, де проживали європейські народи у складі німецької держави. Варіантів такого простору було два: спільне політичне утворення на чолі з Німеччиною, економічний або митний союз.

Український дослідник Ю. Каганов називає першу чверть ХХ ст. періодом «ренесансу» концепції Центральної Європи [6, 335]. Після Версалю Центральна Європа із мрії перетворилася на реальність: виникають нові європейські держави внаслідок розпаду Германської, Австрійської, Російської, Османської імперій, які самі усвідомлено позиціонують себе як Центральна Європа. «Центральна Європа», – на думку Є. Магди, – це одна з найяскравіших інтелектуальних метафор і один з найуспішніших політичних проектів ХХ ст. [9, 140]. Відомий політичний діяч Т. Масарик використовує це поняття вже в 1921 р. для позначення зони малих націй між Заходом і Сходом. У тогочасній світовій політиці цим державам була відведена роль буфера і фортеці від більшовицької Росії.

Наступне відродження концепту Центральної Європи припадає на середину 80-х рр. ХХ ст. У 1984 р. з друку вийшло есе «Трагедія Центральної Європи», присвячене Польщі, Угорщини, Чехословаччині, які були, на думку автора, частиною «західного світу» і лише тимчасово знаходилися під впливом СРСР. Ця робота відродила концепт Центральної Європи: місцеві дослідники всіляко намагалися відокремити свої держави від всього радянського та наблизитися до Західної Європи. Країни регіону почали розробляти власні історичні канони, визначити європейський вектор політичної культури від минулого до сьогодення, шукати цінності, які поєднували їх із Заходом. У рамках концепту Центральної Європи виникає «ягеллонська» концепція, згідно якої Польща як правонаступниця Речі Посполитої є ядром регіону і має взяти на себе роль лідера. З'являються нові терміни: «МідіЄвропа», «Димідальна Європа», «Віскальна Європа», які є синонімічними до поняття «Центральна Європа».

«Центральною Європою» стали всі ті держави, що проголосили курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, і концепція перетворилася на певний політичний проект. Для Німеччини з її лідерськими амбіціями і впливовою роллю в ЄС доволі зручно було відродити ідею об'єднання центральноєвропейських держав навколо себе і навіть сприяти формуванню не тільки спільної мети, а й регіональної ідентичності. Натомість Центральна Європа не була і не стала однорідною, а формування власної державності й національної ідентичності, а не регіональної єдності, вважалося першочерговим завданням.

На початку 90-х рр. ХХ ст., крім поняття «Центральна Європа», широко вживається термін «Східна Європа». Серед дослідників, які оперували цим поняттям, – Х. Сетон-Уотсон, І. Беренд, Д. Ранкі, які в цей регіон включали Польщу,

Чехословаччину, Угорщину та балканські країни [7]. Певні дослідники додавали країни Балтії, Фінляндію та Туреччину. Деякі історики вважають, що поняття «Східна Європа» виникло під час Наполеонівських воєн та означало ту частину континенту, яка була на схід від Пруссії [6, 334]. Пізніше термін набував негативного відтінку та означає передусім Росію як антитезу «західної цивілізації».

«Східна Європа» є геополітичним поняттям, що відроджується після Другої світової війни і вживається здебільшого на Заході, де вона сприймалась як даність, внутрішньо однорідний об'єкт. У документах ООН «Східна Європа» розглядалася як окремий регіон. У Фултонській промові У. Черчилль назвав Центральною та Східною Європою усі країни, що опинилися за «залізною завісою», східніше лінії Штеттин–Трієст [15]. Треба погодитися з думкою Л. Вульфа, що термін «Східна Європа» з моменту свого виникнення мав негативну конотацію – зв'язок з чимось «сірим», тьмяним, недорозвиненим і навіть «примітивним» порівняно із Західною Європою [4, 15]. Так, Е. Мічта пише про розділення Європи на «постмодерний Захід» і «модерний Схід» [20].

У СРСР назва «Східна Європа» не вживалася; натомість були поширені такі позначення: як «радянський блок», країни «народної демократії», країни «соціалістичної співдружності», «соціалістичного табору», «європейські соціалістичні країни», що підкреслювало приналежність до радянської зони впливу. Особливо яскраво описаний цей «східноєвропейський територіальний фокус» у роботах Т. Снайдера. У книзі «Криваві землі» він характеризує сателітів Радянського Союзу в межах простору від Балтійського до Чорного моря, від Берліну до Москви, що більше вписується в концепт Центрально-Східної Європи, хоча називає він ці країни східноєвропейськими [11, 749].

Відомий факт, що в 1994 р. з'являється інструкція Держдепартаменту США про використання європейським бюро терміна «Центральна Європа» замість «Східна Європа», однак сьогодні в американській історіографії так само, як і в державних інституціях, використовуються одразу кілька термінів: «Східна Європа» (європейські держави – колишні радянські республіки), «Центральна Європа» (країни «Вишеградської четвірки» та Австрія) та «Південно-Східна Європа» (балканські країни). Усі ці держави були за «залізною завісою». С. Гантінгтон оперує всіма цими дефініціями. Центральна Європа, на його погляд, це ті землі, які входили до імперії Габсбургів, а також Польща і східні кордони Німеччини, і основним критерієм для виділення цих країн в окремий регіон є їхня приналежність до західного християнства; відповідно, країни Європи з пануванням православ'я – це Східна Європа [12, 243]. Д. Гамільтон і Г. Манготт взагалі вводять поняття «Нової Східної Європи» – Україна, Молдова, Білорусь – як буфер між Росією та ЄС [19].

Отже, до завершення «холодної війни» регіон Східної Європи був чітко позначений берлінським муром і кордонами так званого «радянського блоку». У період постбіполярних міжнародних відносинах ця категорія втратила свою чіткість, так само як і «Центральна Європа». Негативні асоціації з прорадянським минулим дедалі більше стимулюють відхід від поняття «Східна Європа», особливо серед країн-членів ЄС, які приєдналися до нього в 2004, 2007 та 2013 рр. Український політолог Є. Магда пояснює, що після розширення ЄС «потрібно було на рівні мови проілюструвати реальну належність до Європи, маркувати себе як «своїх», водночас позначивши Східну Європу як «не зовсім своїх» [9, 140]. Американські дослідники взагалі описують колишній «радянський блок» як «нову Європу», протиставляючи її «старій» Західній Європі.

Щодо терміна «Центральна Європа», то завжди незмінним було включення в нього Польщі, Угорщини, Чехословаччини (пізніше – Чехії та Словаччини), але помітна тенденція до «розширення кордонів». Британський історик Е. Полонскі додає до регіону Центральної Європи Австрію [7], а Зб. Бжезінський говорить про Україну як її органічну частину [3, 100–107]. П. Кені позначає Центральну Європу як територію, що мала «спільне минуле в західних імперіях» [8, 110], тому і перелік країн буде іншим: Польща, Чехословаччина, Угорщина, НДР, Словенія, Україна. П. Вандич у роботі «Центральна Європа в історії – від Середньовіччя до наших днів» окреслює регіон Центральної Європи як простір, що утворився внаслідок розпаду СРСР і соціалістичного табору. Автор розширює територіальні межі Центральної Європи, вважаючи це простором між Балтійським, Егейським, Адріатичним і Чорним морем [7]. Центральна Європа просувається дедалі на схід – до кордонів з Російською Федерацією.

Термін «Центрально-Східна Європа» з'являється порівняно з усіма розглянутими вище значно пізніше – в 1935 р. – і пов'язаний із назвою угорського наукового щорічника «Archivum Europae Centro-Orientalis» [10, 21]. Цей термін є асиметричним, адже не існує Центрально-Західної Європи. Академічну концепцію Центрально-Східної Європи було розроблено в 40–50-х рр. ХХ ст. американським істориком польського походження О. Галецьким. У книзі 1952 р. «Прикордонні області західної цивілізації: історія Центрально-Східної Європи» автор позначає регіон як території між СРСР і Німеччиною, частину Європи, що перебувала під впливом СРСР, але розглядалася як східна частина Великої Європи [10, 21; 7]. Цим поняттям оперують А. Агх, П. Вандич, Е. Коміссо, Я. Кржен, Б. Перот, Е. Сюч, Є. Магда та інші дослідники. К. Вуйчицький, навпаки, розрізняє Східну та Центральну Європу через відмінність історичного досвіду ХХ ст. і висловлює сумнів щодо доцільності поєднання цих двох просторів в один регіон [9, 142].

Дискусії виникають традиційно навколо питання, які країни включати в цей регіон. Частина дослідників стає на бік вузького трактування Центрально-Східної Європи, яке ототожнює регіон із чотирма країнами Вишеградської групи – Польщею, Чехією, Словаччиною, Угорщиною. Британський дослідник А. Хюде-Прайс пояснює це тим, що ці держави, на відміну від інших постсоціалістичних сусідів, мають низку спільних характеристик, серед яких унікальність історії та культури, успішні економічні та політичні реформи, тісні відносини із Заходом [6, 336]. І. Піляєв вважає Центрально-Східною Європою посткомуністичні небалканські країни з переважно європейським населенням [10, 22]. Ілюстрацією широкого підходу до концепту Центрально-Східної Європи є цитата з виступу Ю. Андруховича в липні 2017 р.: «Простір від Естонії до Албанії, об'єднаний посттоталітарною реальністю... Це ті терени, де переважна більшість населення залишилася відчутно невдоволеною й ображеною результатами попереднього поділу світу після Другої світової війни, внаслідок чого їхні найближчі нащадки охоче підтримали наступний, справедливіший на їхню думку, поділ» [1].

Українська наукова спільнота активно використовує концепт Центрально-Східної Європи, але існує певна лінгвістична колізія. Дослідник І. Піляєв вважає доречним переклад терміна з англійської East-Central Europe та німецької Ostmitteleuropa як «східна частина Центральної Європи», тобто без врахування Австрії, Німеччині та пострадянських країн; балканські країни він відносить до Південно-Східної Європи, оскільки вони тривалий час були під впливом Османської імперії [10, 21]. Термін Central and Eastern Europe дослівно перекладається як «Центральна та Східна Європа» і теж використовується. Більшість дослідників, однак, ототожнюють термін East Central Europe з українським «Центрально-Східна Європа», як це перекладають здебільшого лінгвісти, або «Східно-Центральна Європа». Саме вираз «Центрально-Східна Європа» у його широкому значенні є більш влучним і доречним, на нашу думку.

У світі теж є «мода» на терміни. Чеська наукова спільнота (Й. Кроутвор, М. Кундера, Я. Крен та ін.) переважно дотримуються концепту Центральної Європи, а у Польщі – Центрально-Східної Європи (П. Вандич, Я. Вінецький, Є. Клочовський, К. Бачковський). Угорщина пропагує також ідею Центрально-Східної Європи, а Словаччина – Центральної. Російські та білоруські дослідники здебільшого критикують концепт Центрально-Східної Європи. Автори тритомника «Центрально-Східна Європа у другій половині ХХ століття» за редакцією академіка РАН О. Некіпелова сприймають термін «Центрально-Східна Європа» як сучасний заміник «зарубіжних соціалістичних країн Європи» [10, 21]. Позиція ЄС з цього приводу теж є досить цікавою, адже в офіційних докумен-

тах і фінансових звітах зустрічаються і Центрально-Східна Європа (найбільш вживаний термін), і Східно-Центральна Європа, а також Північна, Південна, Східна, Центральна та Західна Європа.

Цікаво, що у «Геосхемі для Європи» від Бюро статистики ООН виділено чотири регіони, серед яких немає ні Центральної, ні Центрально-Східної Європи: Східна, Західна, Південна та Північна. Країни, які в широкому трактуванні належать до країн Центрально-Східної Європи, ООН розподілило за субрегіонами так: Північна Європа: Естонія, Латвія, Литва; Східна Європа: Білорусь, Болгарія, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, Угорщина, Україна; Південна Європа: Албанія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія [18].

У преамбулі до «Геосхеми» пояснюється, що такий поділ є досить умовним і не універсальним. В основу відбору покладено спільний історичний досвід і критерій гомогенності: кліматично-географічної, демографічної, конфесійно-лінгвістичної. Так, наприклад, у роз'ясненнях Бюро статистики ООН Східна Європа – це країни, які межують з Азією, більш-менш асоціюються зі «східним блоком» часів «холодної війни» і в них переважає православ'я [18]. Довідник ЦРУ з країн світу (англ. CIA World Factbook) до Східної Європи відносить балтійські країни та країни Закавказзя [16].

Отже, усі розглянуті нами концепти мають політичне навантаження та постають певними ідеологічними феноменами. Географічні образи міцно закріплюються у свідомості суспільства, але образ Центрально-Східної Європи ще в процесі створення, а сам регіон постійно перебуває у трансформації. Сам термін «Центрально-Східна Європа» виступає компромісом, адже він має значно менший ступінь ідеологізації, не настільки обтяжений міфами, стереотипами й емоціями, як «Східна» або «Центральна Європа». Як влучно зазначає Ю. Каганов, немає спільної ідентичності і колективної пам'яті: «Важко знайти уродженця цього регіону, який би ідентифікував себе як центральносхідноєвропейець: він неодмінно представився би угорцем (поляком, румуном тощо), або європейцем» [6, 337].

У науковій літературі зазвичай для опису регіону Центрально-Східної Європи використовують метод порівняння і навіть протиставлення із Західною Європою або Росією тощо. Подібний підхід формує стереотипне бачення регіону, залишає «за лаштунками» важливі елементи. Зважаючи на це, зробимо акцент на спільних рисах Центрально-Східної Європи, які дозволяють визначити регіон як певний географічний, економічний, культурний, політичний простір.

Визначальною рисою регіону є його транзитне положення між класичною Західною Європою та Російською Федерацією. Весь регіон є дуже неоднорід-

ним за своїм ресурсним потенціалом: з одного боку, серед країн можна виділити держави, які виступають провідними експортерами стратегічних енергоносіїв (Польща – вугілля, а Румунія – нафти), а, з іншого боку, для всіх держав характерна «некомплектність» природних ресурсів, що обумовлює постійну потребу в підтримці активних економічних відносин всередині регіону і одночасно актуалізує проблему залежності від зовнішніх експортерів. Тривалий час над регіоном тяжіла тінь «відсталості» через слабкий розвиток міст, пізнє формування капіталістичних відносин і, відповідно, доволі пізній промисловий розвиток.

У період посткомунізму кінця ХХ – початку ХХІ ст. Центрально-Східна Європа здійснила перехід до ліберальної соціально орієнтованої моделі економіки через копіювання у країн Західної Європи, передусім ФРН, інститутів ринкової економіки та західної демократії в комплексі з інтеграцією «навздогін». Регіон із відставанням включався до західних структур, але сьогодні Центрально-Східна Європа є більш динамічним регіоном, ніж так звана «стара» Європа. Згідно з класифікацією звіту «Світова економічна ситуація та перспективи (WESP)» за 2019 р., більша частина країн ЦСЄ входять до групи розвинених країн (ця підгрупа в 2014 р. мала умовну назву «нові країни-члени ЄС») [22, 102–103]. Албанія, Сербія, Чорногорія, Боснія і Герцеговина, Македонія у звіті характеризуються як «країни з перехідною економікою», з рівнем доходів «вище середнього» і входять до підгрупи «Південно-Східна Європа» [22, 114]. За 15 років ситуація суттєво змінилася, адже в 2004 р. Світовий банк ідентифікував лише Словенію як промислово розвинену країну, усі інші країни регіону були віднесені до групи країн з перехідною економікою. Зараз темпи економічного зростання в середньому по Європі тримаються на рівні 1,9 % щороку, проте більш позитивні перспективи прогнозуються для Центрально-Східної Європи на рівні 3,7 % зростання ВВП у 2019 р. [22, 5].

Більшу неоднорідність демонструє етнолінгвістична та конфесійна картина. Центрально-Східна Європа досі сприймається багатьма як «периферія» через свою так звану цивілізаційну «відсталість», хоча перші державні утворення з'являються в регіоні в період Раннього Середньовіччя. Тривалий час народи Центрально-Східної Європи були позбавлені державності, перебували у стані опору або боротьби з іноземним пануванням, формується синдром «облогової фортеці». Держави, що існували на теренах Центрально-Східної Європи, у період свого розквіту перетворюються на наднаціональні імперії – Велика Болгарія, Річ Посполита, Габсбурзька монархія тощо, – і політичні нації західного типу не формуються. Отже, державницька традиція є перерваною, а поява національних держав відбувається із запізненням.

Як наслідок, національна ідентичність формується поза державою-нацією, на основі лінгвістичного, етнічного та релігійного фактора. Саме релігія висту-

пає в Центрально-Східній Європі як невід'ємний компонент національної ідентичності. Американський Центр досліджень Пью (англ. Pew Research Center) протягом 2015–2017 рр. провів соціологічне опитування серед 56 тис. людей у віці від 18 років у 34 країнах Європи на тему: «Релігійні вірування і національна приналежність в Центральній і Східній Європі» та «Бути християнином у Західній Європі» [17]. Більшість респондентів з Центрально-Східної Європи пов'язали свою конфесійну приналежність із національною ідентичністю; щоб відчувати себе, наприклад, румуном, треба бути православним [17]. Ця кореляція стає не такою чіткою в країнах Балтії або в Чехії, де більшість населення вважає себе атеїстами, але зазначена вище тенденція зберігається.

Так, під впливом зазначених факторів формується політичний простір Центрально-Східної Європи з сильним акцентом на пріоритеті боротьби за національні інтереси. Паралельно відбувається ідеалізація власного минулого, але з його «вмонтуванням» у загальноєвропейську картину. Слабкість громадянського суспільства, недостатність досвіду досягнення консенсусу, домінування ситуативних прагматичних інтересів, посилення націоналістичних і популістських течій – це далеко не повний список рис, притаманних сучасній Центрально-Східній Європі. Таке поєднання значно ускладнює процес так званого «повернення до Європи», про яке говорилося після завершення «холодної війни». З одного боку, більшість держав регіону вже є членами ЄС і НАТО, процес інтеграції продовжується. З іншого боку, ідентифікація в західному суспільстві не відбулася: навпаки все частіше йдеться про збереження національного ядра і навіть боротьби за національну культуру й ідентичність на фоні демографічних і міграційних проблем.

Центрально-Східна Європа не є міжнародним актором, однак спільність пережитих труднощів перехідного періоду країнами регіону схиляє їх до співпраці та вироблення спільного підходу, особливо до питань зовнішньої політики. Угорський дослідник А. Агх досить критично описує місце регіону Центрально-Східної Європи в сучасних міжнародних відносинах, які він вписує в «геополітичну кризу». А. Агх наголошує на певній деструктивній ролі регіону з характерними для нього процесами дезінтеграції, деконсолідації та неліберальними тенденціями, корупцією та популізмом [13]. Л. Кабада має надію, що конструктивний діалог можливий за співпраці з усіма членами ЄС, лідерства у деяких питаннях і посередництва «консолідованих демократій» Центрально-Східної Європи, наприклад, Словенії та Естонії [14, 86].

Подолати ці проблеми можна через запровадження спільних для всієї Європи заходів на основі комплексного розуміння безпеки. Питання зовнішньої безпеки можуть бути ефективно вирішені лише в кооперації з ЄС, а внутріш-

ньої безпеки – шляхом подальших реформ. Країни Центрально-Східної Європи подають приклад усій Європі та демонструють щорічне збільшення витрат на оборону та впровадження дієвих механізмів боротьби з «гібридними» загрозами, особливо щодо східного сусіда – Російської Федерації. Естонія, Латвія, Литва, Словаччина і Хорватія демонструють високий рівень ефективності у протистоянні інформаційному впливу Росії. Хорватія, наприклад, виступила ініціатором посилення спільної боротьби ЄС проти «гібридних» загроз і запровадила курси медіаграмотності, а Словаччина стала однією з перших країн-членів ЄС, що приєдналася до кампанії «Ми – НАТО» (англ. We are NATO), яка має велике значення у посиленні безпеки Європи [23, 9].

Регіон Центрально-Східної Європи посідає важливе місце в системі міжнародних відносин, незважаючи на різні темпи розвитку, характер та якість системних змін, які визначаються історичними особливостями кожної держави, ступенем зрілості політичної системи й політичної культури. Цей культурний, економічний, політичний простір є ключовим у продовженні реалізації «європейського проекту» і в гарантуванні регіональної безпеки. Беззаперечним є той факт, що «Центрально-Східна Європа зрушила з місця і дрейфує у східному напрямку територією України» [1]. Україна органічно вписується в концепт Центрально-Східної Європи і все менше асоціюється зі Східною Європою. Центрально-Східна Європа часто ставала ареною «змагання сильних», і зараз кожній державі регіону важливо зберегти власну суб'єктність, щоб знову не перетворитися на зону впливу.

Abstract

The present article analyses the concept of Central and Eastern Europe. The term Central and Eastern Europe is defined, the evolution stages of concept and transformation of the term are described as well as the role and significance of Central and Eastern Europe in contemporary international relations are characterized. The author submits that the term Central and Eastern Europe is the most viable and efficient in comparison with the terms Central Europe, Eastern Europe, South-Eastern Europe, East-Central Europe. This definition has mainly political interpretation. Central and Eastern Europe does not contain as much myths, stereotypes and emotions as another equivalent terms. It means the determined geographical, economic, cultural space and political landscape which was included into Soviet bloc during the Cold War. The region of Central and Eastern Europe has specific features and reflects the trends which give us the opportunity to confirm its significant role in international relations. This space is at the core of the European project and the regional security.

Key words: *Central and Eastern Europe, Central Europe, Eastern Europe, East-Central Europe, cold war, post-bipolar international relations concept of CEE.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович Ю. Центрально-Східна Європа: коротка історія мутацій : із виступу на Міжнародній конференції Фонду Конрада Аденауера «Європа на зламі часів: література, цінності та ідентичність» (Львів, 8 червня 2017 р.). *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/67327>
2. Баранов Н. Н. Срединная Европа Фридриха Науманна: становление концепции. *Известия Урал. гос. ун-та. Серия 2. Гуман. науки*. 2009. №3 (65). С. 173–181.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска (господство Америки и её геостратегические императивы) / [пер. с англ.]. Москва: Международные отношения, 1998. 112 с.
4. Вульф Л. Изобретая восточную Европу: Карта цивилизации в сознании эпохи Просвещения / пер. с англ. И. Федюкина. Москва: Новое литературное обозрение, 2003. 560 с.
5. Замятин Д. Н. Феноменология географических образов. *Социологические исследования*. 2001. № 8. С. 12–21.
6. Каганов Ю. О. Центрально-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя: Просвіта, 2005. Вип. XIX. С. 333–341.
7. Кржен Я. Центральная Европа в европейском историко-географическом контексте. *Неприкосновенный запас*. 2007. № 6 (56). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2007/6/kr4.html>
8. Магда Є. В. Гібридна загроза для Центрально-Східної Європи: «землі, де можна майже все». *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Політологія»*. 2015. № 5. С. 109–116.
9. Магда Є. В. Концепт Центрально-Східної Європи в координатах гібридної загрози. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2017. Вип. 10. С. 140–145.
10. Піляєв І. Специфіка регіону Центрально-Східної Європи в контексті глобальних тенденцій модернізації соціуму. *Віче*. Жовтень 2013. № 20. С. 20–22.
11. Снайдер Т. Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным / [пер. с англ. Л. Зурнаджи]. Київ: Дуліби, 2015. 584 с.
12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / [пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова]. Москва: АСТ, 2005. 571 с.
13. Agh A. The Deconsolidation of Democracy in East-Central Europe: The New World Order and the EU's Geopolitical Crisis. *Politics in Central Europe*. 2016. Vol. 12, No. 3. PP. 7–36.

14. Cabada L. Democracy in East -Central Europe: Consolidated, Semi-Consolidated, Hybrid, Illiberal or Other? *Politics in Central Europe*. 2017. Vol. 13, No. 2/3. PP. 75–87.
15. Churchill W. S. The sinews of peace. A speech at Westminster college. Fulton (Missouri), 5 March 1946. URL: https://www.nato.int/docu/speech/1946/s460305a_e.htm
16. CIA World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
17. Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues; Pew Research Center, 29.10.2018. URL: <http://www.pewforum.org/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/>
18. Europe Countries And Regions; United Nations. URL: [the-four-european-regions-as-defined-by-the-united-nations-geoscheme-for-europe](https://www.un.org/en/regions/europe/)
19. Hamilton D., Mangott G. The new Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova. Baltimore; Maryland, 2007. URL: https://www.researchgate.net/publication/200149764_The_New_Eastern_Europe_Ukraine_Belarus_and_Moldova
20. Michta A. A. The Fading of the Idea of Central Europe. *The American Interest*. 2018. URL: <https://www.the-american-interest.com/2018/01/01/fading-idea-central-europe/>
21. World Bank Country Classifications 2018; World Bank. 2018. URL: <https://data-helpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519>
22. World Economic Situation and Prospects 2019. United Nations, 2019. URL: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/WESP_2019_BOOK-web.pdf
23. 2018. Ranking of countermeasures by the EU28 to the Kremlin's subversion operations : Kremlin Watch Report. 13.06.2018. 99 p. URL: <https://www.european-values.net/vyzkum/2018-ranking-countermeasures-eu28-kremlins-subversion-operations/>

References

1. Andruxovych, Yu. Centralno-Shidna Yevropa: korotka istoriya mutacij [*Central and Eastern Europe: the short history of mutation*]: iz vystupu na Mizhnarodnij konferenciji Fondu Konrada Adenauera «Yevropa na zlami chasiv: literatura, cinnosti ta identy`chnist` (Lviv, June 8, 2017). *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/67327>
2. Baranov, N. N. Sredinnaya Evropa Fridriha Naumanna: stanovlenie koncepcii [*Friedrich Naumann's Mitteleuropa: the formation of the concept*]. *Izvestiya Ural. gos. un-ta. Seriya 2. Guman. nauki*. 2009, 3 (65), 173–181.

3. Bzhezinskij, Z. (1998). Velikaya shahmatnaya doska (gospodstvo Ameriki i eyo geostrategicheskie imperativy) [*The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives*] [per. s angl.]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya.
4. Vulf, L. (2003). Izobretaya vostochnuyu Evropu: Karta civilizacii v soznanii ehpoi Prosveshcheniya [*Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*] / Per. s angl. I. Fedyukina. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
5. Zamyatin, D. N. (2001). Fenomenologiya geograficheskikh obrazov [*Phenomenology of geographical images*]. Sociologicheskie issledovaniya, 8, 12–21.
6. Kaganov, Yu. O. (2005). Tsentralno-Skhidna Yevropa yak istorychnyi rehion: zmist ta evoliutsiia kontseptsii [*Central and Eastern Europe as a historical region: the content and evolution of the term*]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu. Zaporizhzhia: Prosvita, XIX, 333–341.
7. Krzhen, Ya. (2007). Centra'naya Evropa v evropejskom istoriko-geograficheskom kontekste [*Central Europe in European historical and geographical context*]. Neprikosnovennyj zapas, 6 (56). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2007/6/kr4.html>
8. Mahda, Ye. V. (2015). Hibrydna zahroza dlia Tsentralno-Skhidnoi Yevropy: «zemli, de mozhna maizhe vse» [*The Hybrid threat to Central and Eastern Europe: the lands where pretty much anything is possible*]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriiia «Politolohiia», 5, 109–116.
9. Mahda, Ye. (2017). Kontsept Tsentralno-Skhidnoi Yevropy v koordynatakh hibrydnoi zahrozy [*The Concept of Central and Eastern Europe at the hybrid threat coordinates*]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filos.-politloh. Studii, 10, 140–145.
10. Piliaiev, I. (2013). Spetsyfika rehionu Tsentralno-Skhidnoi Yevropy v konteksti hlobalnykh tendentsii modernizatsii sotsiumu [*The key features of Central and Eastern Europe in the context of global modernization trends*]. Viche. Zhovten, 20, 20–22.
11. Snajder, T. (2015). Krovavye zemli: Evropa mezhdou Gitlerom i Stalinym [*The Dark and Bloody Ground: Europe between Hitler and Stalin*]; [per. s angl. L. Zurnadzhi] Kyiv: Duliby.
12. Hantington, S. (2005). Stolknovenie civilizacij [*The Clash of Civilizations*]; [per. s angl. T. Velimeeva, YU. Novikova]. Moskva: AST.
13. Agh, A. (2016). The Deconsolidation of Democracy in East-Central Europe: The New World Order and the EU's Geopolitical Crisis. *Politics in Central Europe*. Vol. 12, 3, 7–36.
14. Cabada, L. (2017). Democracy in East-Central Europe: Consolidated, Semi-Consolidated, Hybrid, Illiberal or Other? *Politics in Central Europe*. Vol. 13, 2/3, 75–87.

15. Churchill, W.S. The sinews of peace. A speech at Westminster college. Fulton (Missouri), 5 March 1946. URL: https://www.nato.int/docu/speech/1946/s460305a_e.htm
16. CIA World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
17. Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues; Pew Research Center, 29.10.2018. URL: <http://www.pewforum.org/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/>
18. Europe Countries And Regions; United Nations. URL: [the-four-european-regions-as-defined-by-the-united-nations-geoscheme-for-europe](https://www.un.org/en/regions/europe/)
19. Hamilton, D., Mangott, G. (2007). The new Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova. Baltimore; Maryland. URL: https://www.researchgate.net/publication/200149764_The_New_Eastern_Europe_Ukraine_Belarus_and_Moldova
20. Michta, A. A. The Fading of the Idea of Central Europe. *The American Interest*. 2018. URL: <https://www.the-american-interest.com/2018/01/01/fading-idea-central-europe/>
21. World Bank Country Classifications 2018; World Bank. 2018. URL: <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519>
22. World Economic Situation and Prospects 2019. United Nations, 2019. URL: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/WESP_2019_BOOK-web.pdf
23. 2018. Ranking of countermeasures by the EU28 to the Kremlin's subversion operations: Kremlin Watch Report. 13.06.2018. 99 p. URL: <https://www.european-values.net/vyzkum/2018-ranking-countermeasures-eu28-kremlins-subversion-operations/>